

בדין כופר

רמב"ם פ"י נוקי ממון הל' ב': „אחד שור ואחד שאר בהמה חיה ועוף שהמיתו הרי אלו נסקלין... שהתם פטור מן הכופר והמועד חייב בכופר...". בענין הכופר חמור השור מהאדם (ב"ק ד.) מבור ומאש (ב"ק ט: י.) שבהם אין נוהג דין כופר.

שיטת רש"י היא שהפטור באדם ובאש הוא בגלל דין קלב"מ. רש"י על דף י. „משא"כ באש — ... ואם כפות הוא, המבעיר חייב מיתה וקם ליה בדרכה מיניה". רש"י בדף ד. „שור מועד שנגח אדם ומת משלם כופר... לא אתיא אדם מיניה דאדם שהרג את חבירו במזיד נהרג בשוגג גולה ואינו משלם כופר". מסמיכות הענינים מתברר שהפטור הוא בגלל שבמזיד נהרג, כלומר פטור של קלב"מ. לכן קשה הן על אדם והן על אש מדוע אומרת הגמ' ששור חמור מהן הרי אותה תומרה ישנה גם בהם, אלא שיש פטור כללי של התורה, של קלב"מ? תוס' שם ד. שואל על אדם שאלה זו, ועונה שג' תירוצים. הראשון לכאורה לא מובן (וכבר תמה בזאת בעל אמרי הצבי) והשני בשם ר"י האומר שאדם פטור מכופר לא בגלל קלב"מ אלא מגזירת הכתוב „עליו" ולא על האדם, כנאמר בב"ק כ"ו. תוס' ט: ד"ה משא"כ בבור ממשיך בשיטת ר"י ואומר שמכאן לומדים גם שאין דין כופר באש ובבור.

מה יעשה רש"י במעוט של עליו? ולחוס' צריך להבין מדוע באדם ובאש אין להסתפק בפטור של קלב"מ. וכן יש להבין לשיטת ר"י מדוע ברגל יש כופר, (מסקנת הגמ' ב"ק כ"ו.) הרי מ„עליו" ממעטינן כל מילי חוץ משור של הפרשה, אשר הוא קרן. ובעיקר יש לדון בכך, מאחר שתוס' שם אומר ד"ה או דלמא „תימה מאי מספקא ליה פשיטא דקרן חמירא מהאי טעמא (קרן כוונתו להזיק)... ועוד היכי בעי למילף מקרן שכן חייבת ברה"ר?"

לרש"י אתי שפיר משום שכאשר אין קלב"מ יש חיוב של כופר. ובאמת בבור שאין ענין של קלב"מ הוצרך רש"י לומר שהפטור של כופר הוא משום המעוט „שור ולא אדם" רש"י ט: משא"כ בבור שאין בעל הבור חייב בתשלומי מיתת אדם כדאמרינן שור ולא אדם.

לכאורה, אפשר היה לומר שמעוט זה בא לפטור מתשלומי מיתת אדם אבל כופר שייך בבור כברגל משום שאין קלב"מ. אלא שרש"י בדף כ"ח: ד"ה שור ולא אדם „והני מילי היכא דמת האדם... אבל בגזק אדם חייב בעל הבור דקרא מכופר ממעטיה", הרי שמעוט זה בא לפטור מכופר בבור. לכן מגיעים למסקנה שלשיטת רש"י כופר זה תשלומי מיתת אדם. כפי שיש תשלום בעד מיתת שזוהו הנזק הגדול ביותר.

בענין מהות כופר מצינו שתי אפשרויות: א) כפרה ב) ממנא. במכות ב: ברור שאין כופרא קנס כי הגמ' בב"ק מ"א: שואלת „על פי בעלים, מודה

בקנס הוא" ומסביר רש"י שהקנס הוא על מיתת השור, ולכן שואלת הגמ' וכי היכי דמפטר מקטלא מפטר גמי מכופר". ותירצה הגמ' כופרא כפרה... (רש"י) פ"א ליחייב, "כי הכי דתיהוי ליה כפרה", כלומר כל הדיון שם בגמ' היה אם כופר זה ממזג או כפרה, בשאלה חשבנו שזה ממזג ולכן יש מקום לפוטרו מכופר אגב הפטור מקטלא שזה קנס. והתירוץ הוא שכופר הוא כפרה ולכן אין לומר שאגב הקנס-הקטלא יפטר גם מכפרה. (ולא כפי שהבין ברש"י בעל "התורה תמימה" בהסברו שם על "אם כופר יושת עליו"). בכל אופן כפרה זה מושג אחר ממזג.

אבל רש"י בכתובות מ"א. על המשנה אומר בדיוק להיפך: "המית שורי את פלוני ה"ז משלם על פי עצמו — קסבר כופרא ממזגא. (אין לומר שרש"י בא לאפוקי ממ"ד כופרא קנסא כדעת בעל התורה תמימה, משום שאין מ"ד כזה ואפילו ה"א כזו אין, כדמוכח מהסבר רש"י בב"ק מ"א: לעיל; וא"כ מה בא רש"י להשמיע באומרו קסבר כופרא כפרה או ממזגא, אם לא שנאמר שתתכן לאותה מחלוקת ידועה של כופרא כפרה או ממזגא. הרי שלהלכתא שכופרא כפרה אין המודה משלם על פי עצמו. והרמב"ם פסק שכופרא כפרה ובהלכות סנהדרין פ"ה הי"ד פסק שכופר משלם על פי עצמו. ויש להבין את המחלוקת ההפכית הזו, ובעיקר את סברת רש"י שאם כופרא כפרה המודה גפטר.

וביותר יש להבין את שיטת רש"י היות והוא הדגיש בב"ק שכופרא זה תשלומי מיתת אדם, כלומר ענין של ממון וא"כ מה ההבדל שאם זה ממזגא משלם ע"פ עצמו ואם זה כפרה אין משלם?

ובעיקר יקשה שרש"י במכות ב: הסביר כופרא כפרה אחרת מהסבירו כופר בב"ק באומרו במכות, "כופרא כפרה — לכפר על עצמו שחייב מיתה בידי שמים לפיכך יתן דמי עצמו". בענין כפרה עצמה יש לחקור מה הכוונה: האם תשלום כפרה עבור החטא שממנו הרג — הוא פדיון נפשו שלו, כפשיטות חקרא, או שהוא תשלום דמי נפש הנרצח; לא רק שווי ממוני של היזק המיתה, אלא תשלום עבור גטילת הגפוש, פדיון נפשו של הרוג, ובתשלום זה יש כפרה למשלם.

ונראה שבוזה חולקים הרמב"ם ורש"י. רש"י כאמור אמר כפרה — לכפר על עצמו שחייב מיתה בידי שמים, כלומר כצד הראשון של החקירה הרמב"ם פ"א מהלכות רוצח הלכה ד': "ומוזהרין ביד שלא ליקח כופר מן הרוצח. ואפילו רצה גואל הדם לפוטרו שאין נפשו של זה הנהרג קנין גואל הדם...". מודגש כאן ענין פדיון נפשו של זה הנהרג. ובהלכות נזקי ממון פ"י ה"ד, "זה שכתוב בתורה וגם בעליו יומת מפני השמועה למדו שחייב מיתה זו בידי שמים, ואם נתן כופר הנהרג מתכפר לו...". הרי במפורש מגדיר הרמב"ם כופרא כפרה בתור כופר הנהרג. ואין זה רק שומא בנהרג, כי בהלכה מיוחדת אומר הרמב"ם שם פ"א ה"א: "כמה הוא הכופר (אותו כבר הגדיר בתור כופר הנהרג) כמו שראו הדיינים שהוא דמי הנהרג הכל לפי שווי של נהרג...".

הרמב"ם פוסק כרב פפא במכות ב: שלכ"ע כופרא כפרה. לפיו ממזגא

זה תשלום ההיזק וכפרה תשלום הנהרג. ולכן מובן שאף אם כופר זהו כפרה, המורה בכך חייב, כי סוף סוף זהו תשלום ממוני.

לרש"י לא נראה שהפסק כרב פפא אלא כמו שהגמרא רצתה קודם לכן לתלות את המחלוקת ר' ישמעאל ורבנן בכופרא כפרה או ממונא וההלכה כרבנן האומרת דמי גיזק, כלומר ממונא ולכן כופרא לשיטת רש"י זה ממונא. כלומר, לרש"י כפרה זה ממש תשלום של כפרה, מין תשלום של צדקה ותשובה ולכן כשהאדם מודה מעצמו בחטא אין כבר להטיל עליו לעשות כפרה זו. רק כשיש עדים אפשר להכריחו ולמשכנו לצדקה-כפרה זו. הריטב"א בחידושי למכות אומר שבאמת למ"ד כפרה אין ממשכנין. אבל הרמב"ם פוסק, אעפ"י שהכופר כפרה ממשכנין מי שנתחייב בכופר בעל כורחו, וזה לשיטתו שזהו מין תשלום ממוני, — כופר הנהרג.

ומשום כך, את המשנה בכתובות האומרת שהמורה חייב לשלם היה צריך רש"י להעמיד למ"ד כופרא ממונא.

לרש"י לא נוח לפסוק כרב פפא משום שסתמא דגמ' שם במכות שואלת: „מאי טעמייהו דרבנן" כלומר אם לכו"ע זה כפרה מסתבר טעמו של ר' ישמעאל „דאילו ר' ישמעאל מסתבר טעמיה כיון דכופרא כפרה דמי עצמו בעי למיתב" (אבל לרמב"ם שכופרא כפרה זהו תשלום הנהרג, מובן שמשלם דמי גיזק).

ומכיון שלשיטת רש"י סתם משנה (בכתובות) שכופרא הוא ממונא, הרי שהסביר את כל דבריו בב"ק לפי פסק זה של כופרא ממונא ויתישב שפיר אומרו בדרך ט: „תשלומי מיתת אדם".

ומשום שלרש"י כופרא זה ממונא ודאי שייד דין קלב"מ ולכן הוא אומר בכל המקומות פטור זה (באש ובאדם) ולכן כשאין פטור זה (ברגל) יש כופר, ובבור יש מעוט מיוחד של „שור ולא אדם" — גזירת הכתוב.

וצריך לומר שמה שהגמ' אומרת (כ"ו.) עליו ולא על האדם, זהו גופא גלוי מלתא לסיבת הפטור של קים ליה בדרבה מיניה (או שהגמ' שם תוסבר למ"ד כופרא כפרה) ולכן אינו אומר פטור זה בבור, ולא כתוספות. אלא קשה למה אומרת הגמ' ששור חמור מאדם ומאש, הרי זהו רק פטור?

וזאת תירץ התוס' שם ד. בתירוץ הראשון באומרו שבאמת יש פטור קלב"מ. אלא, שכשלא היתה סיבה לומר קלב"מ (בשוגג) היה חייב כופר ואזי באמת אין חומרא בשור מבאדם; אבל, מכיון שקלבד"מ נאמר גם בשוגג על פי דברי תנא דבי חזקיה, הרי שרואים שכל קלב"מ זהו פטור חזק, שיש עליו גלוי מילתא לחזקו — מהדגשת התורה עליו ולא על האדם.

בתירוץ השני סובר התוס' שקלב"מ זהו פטור רגיל אלא שיש גזת"כ של עליו, ולהיפך קלב"מ אין כאן. י"א משום שכופרא זה כפרה ובכפרה לא שייד קלב"מ.

לפי זה, התירוץ הראשון סובר שכופרא ממונא כרש"י, או כפרה לפי הסברו של הרמב"ם — כופר הנהרג. אבל התירוץ השני סובר כפרה כמו שחפס רש"י מונח זה, ולכן לא שייד קלב"מ כי חיוב ההתכפרות מוטל עליו. או

שנסביר תירוץ זה כפנ"י שאף בממון יש פעמים שאין קלב"מ וזה כשהאדם במעשהו מתחייב מיתה וממון כאחד, כענין הכופר (ועיין במהר"ם על התוס' שם). אבל בכל אופן קלב"מ אין כאן, אלא יש גזה"כ המוציאה גם אם ובור מכלל כופר ומעוט שור ולא אדם בבור נצרך לגוי הקנוי לישראל יבנו לא שייכת כפרה. אבל בפשטות היה אפשר אולי לומר שמעוט זה נצרך לפטור מתשלום הממון של הנהרג בבור. (הרשב"א אומר כך בחידושו כאן).

בקצה"ח סי' ת"י סק"ד הביא נפקותות אם פטור הכופר באדם הוא משום קלב"מ (תירוץ ראשון בתוס') או משום גזה"כ (תירוץ שני). שאם הפטור הוא משום קלב"מ אזי לצאת ידי שמים יש לשלם את הכופר כמו שאומר רש"י בהשוכר את הפועלים בענין אתנן אסרה תורה. וכן אומר שם רש"י שאם תפס לא מפקינן מיניה. אבל אם זו גזה"כ אין חייב אף לצי"ש ומפקינן מיניה. ויש עוד נפקותא בין שני התירוצים, שלראשון שזהו ממוןא אם הודה מפי עצמו חייב לשלם ולתירוץ השני שזהו כפרה (לפי הסבר רש"י כפרה) אין משלם.

הקצות שם מביא הגהות אשר"י בפרק שור שנגח ד' וה' האומר שהנהרג חברו „משלם דמיו ליורשים לצי"ש א"נ אי תפסי יורשין לא מפקינן מיניה" והוא שואל היאך יתכן, הרי יש גזה"כ של עליו ולא על האדם? הוא מיישב שדמים יש, ורק כופר אין; כלומר, „עליו" ממעט כופר אבל תשלום דמי נהרג עדיין מוטל עליו, ולגבי זאת יש רק קלב"מ אשר אינו פוטר מלצי"ש.

אבל לפי מה שאמרנו אפשר לומר שהגהות אשר"י סובר כרש"י שכופר זה ממוןא ולכן יש פטור של קלב"מ אשר ה„עליו" הוא גלוי מילתא עבורו, ומשום כך חייב לצי"ש וכן אי תפסי לא מפקינן מהיורשין.

באמת לענין כופר ברגל לפי התוספות ש„עליו" זו גורת הכתוב היה לכאורה אפשר לומר שאה"נ אין כופר ברגל, כפי שאין כופר בבור, באש ובאדם. ומה שהגמ' בכ"ו. מסיקה שיש כופר ברגל זה רק למ"ד כופרא ממוןא. וקצת ראיה שאין הגמ' פורכת בפשיטות מה לרגל שכן ממוןא תאמר בכופר שהוא כפרה. ולפיכך ה„עליו" הוא גלוי מלחא לקים ליה בדרבה מיניה. וברגל, שלא שייך קלב"מ — יש כופר. אבל להלכתא שכופר כפרה, באמת אין כופר ברגל. ובאו שפיר דברי הגמ' ב"ק מ"א. ששם אומר רבא שאין כופר ברגל וחולק על אביי (והלכה תמיד כרבא).

אלא שתוס' הן בדף כ"ו, והן בדף מ"א. אומרים שרבא מסביר רק את הברייתא, אבל אליבא דאמת גם הוא מודה שיש כופר ברגל, ולכן צריך להדחק ולומר שגזירת הכתוב „עליו" נאמרה על כל סוגי היזק השור, ורגל ג"כ בכלל שור. ואלו הם דברי התוס' ד"ה רגל שדרסה (כ"ו). „ה"ה בשן דחיה אבל בבור ואש מעטה מ„עליו" כמו אדם.

הרי שיש כאן מחלוקת יסודית בנוגע למהות כפרה, בין רש"י לרמב"ם, וכתוצאה מכך מחלוקת בפסק מהות הכופר לרמב"ם — כפרה — ולרש"י זהו ממוןא. ומחלוקת שניה בין רש"י לר"י בנוגע לפטור של כופר. רש"י לשיטתו שכופר הוא ממון, ולכן הפטור הוא מטעם קלב"מ. והתוס' (ר"י) הסובר כופר כפרה (וכפרה לפי הסבר רש"י) ולכן הפטור הוא של גזה"כ „עליו" ולא על האדם.